

**UNIVERSITATEA „BABEȘ-BOLYAI” CLUJ-NAPOCA
FACULTATEA DE TEOLOGIE ORTODOXĂ**

***Reformă și Contrareformă în Monarhia Habsburgică
în secolul al XVI-lea***

(rezumatul lucrării de doctorat)

Coordonator:

Pr. Prof. Univ. Dr. IOAN VASILE LEB

Doctorand:

Paul Bogdan Ivanov

**Cluj-Napoca
2011**

Cuprins

Lista de abrevieri pentru reviste și lucrări de referință

Introducere

Capitolul I: Preliminarii

- I.1. Problema surselor
- I.2. Stadiul actual al cercetărilor și noile tendințe istoriografice
- I.3. O problemă terminologică

Capitolul II: Paradoxul istoric al Habsburgilor

- II.1. Imperiu Habsburgic sau Monarhie Habsburgică?
- II.2. Familia și Dinastia înaintea statului
- II.3. Habsburgii și lumea germană. O relație problematică
- II.4. Monarhia și amenințările veacului al XVI-lea

Capitolul III: Reforma în lumea Habsburgilor

- III.1. Preludiul umanist și așteptările lumii germane
- III.2. Reforma în Provinciile Ereditare ale Habsburgilor
- III.3. Reforma în Austria Superioară și Inferioară - o dispută între suveran și prinți
- III.4. Neliniști universitare în fața Reformei
- III.5. Cartea tipărită, marea spaimă a Habsburgilor
- III.6. Tiroul și simpatia țăranilor pentru anabapțiști
- III.7. Habsburgii și Reforma de graniță: Stiria, Carinthia, Carniola

Capitolul IV: Habsburgii și Regatul apostolic al Ungariei

- IV.1. Preistoria relațiilor dintre Habsburgi și maghiari
- IV.2. Habsburgi, maghiari și otomani în căutarea păcii
- IV.3. Ungaria umanistă și declinul catolicismului
- IV.4. Vechiul Regat apostolic și Reforma glorioasă
- IV.5. Regina Maria și Reforma maghiară

Capitolul V: Habsburgii și Coroana Sfântului Venceslas

- V.1. Reforma în Boemia
- V.1.1. Boemia, o țară favorabilă diversității religioase
- V.1.2. De la dualism la pluralism confesional
- V.1.3. Politica religioasă a lui Ferdinand I, între teologia moderației și libertatea credinței
- V.1.4. Confessio Bohemica și drumul spre consensul confesional
- V.2. Iezuiții și revirimentul catolic din Boemia
- V.3. Bilanțul nedefinitiv al secolului al XVI-lea în Boemia

Capitolul VI: Pacea de la Augsburg și începuturile Contrareformei

- VI.1. Lungul drum spre pacea Reformei
- VI.2. O pace confesională sau un armistițiu religios?
- VI.3. Ideea de toleranță religioasă și confesiunea națională
- VI.4. Monarhia Habsburgică în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, între pacea protestantă și Contrareformă
- VI.4.1. Succesul tardiv al Contrareformei austriece
- VI.4.2. Punctul culminant al Contrareformei. Dosarul stirian
- VI.4.3. Catolicismul maghiar între cauza pierdută și Contrareformă
- VI.4.4. Arhiepiscopul Miklós Oláh și reformele tridentine
- VI.4.5. Lupta fragilă pentru credință a ierarhiei catolice maghiare
- VI.4.6. Sfârșitul Contrareformei maghiare din secolul al XVI-lea

Capitolul VII: Teologia politică a Habsburgilor

- VII.1. Habsburgii și Biserica
- VII.2. Habsburgii și teologia tridentină

VII.2.1 Carol al V-lea și drumul spre conciliul de la Trident

II.3. Habsburgii și teologia moderației

VII.3. Habsburgii și *Pietas austriaca*

Concluzii

Bibliografie

Anexe. Documente și ilustrații

Cuvinte cheie: Habsburgi, monarhie, imperiu, Europă modernă timpurie, Umanism, universitate, teolog, Reformă, Protestantism, Contrareformă, Reformă Catolică, Confesionalizare, disciplină socială, creștinare profundă, Interim, Confessio, Conciliarism, Trident, Conciliu, cenzură, teologie politică, Pietas austriaca, împărtășanie, celibat, iezuiți, moderație.

INTRODUCERE

Afirmațiilor din ce în ce mai numeroase privind existența unui destin politic comun al statelor europene din ultimele decenii ar trebui să le corespundă o reflecție istorică asupra primelor proiecte suprastatale și a statelor compozite din Europa modernă timpurie. Un astfel de demers depășește strictul interes istoric și se constituie într-o investigație necesară a trecutului pentru o asumare matură a viitorului. În esență, confrunțați în prezent cu limitele vizibile ale multiculturalismului, o incursiune în istorie poate ajuta la înțelegerea rădăcinilor profunde ale pluralității confesionale și politice a continentului nostru. În acest orizont de interes istoric și actual deopotrivă, Habsburgii și monarhia lor ocupă un loc privilegiat, prin faptul că au întrupat în istorie unul din cele mai longevive și interesante proiecte politice suprastatale, a cărui marcă a fost, încă de la începuturile lui, diversitatea etnică și confesională. Acest proiect politic a fost dominat de o viziune profund integratoare și universalistă a Habsburgilor, dar și de multe particularisme locale, care au creat tot atâtea tensiuni și dificultăți, uneori insurmontabile.

Un reper major în proiectul istoric al Habsburgilor îl reprezintă Reforma și Contrareforma, două mari evenimente spirituale care au transformat de fapt întreaga Europă modernă timpurie și în a căror ambianță, nu de puține ori conflictuală, s-a născut, practic, Monarhia Habsburgică

Practic, monarhia Habsburgică Central Europeană a început să se afirme fragil odată cu unirea în anul 1527 a teritoriilor ereditare cu regatul Ungariei și al Boemiei, în persoana lui Ferdinand I de Habsburg. Expansiunii teritoriale avea să îi corespundă o agendă politică pe măsură, Habsburgii fiind puși în situația de gestiona un foarte complicat dosar confesional, în care conflictele dintre catolici și protestanți s-au înmulțit și care amenințau propria lor stabilitate politică, dar și pe cea a tinerei monarhii. Reforma a fost argumentul pe care reprezentanții stărilor privilegiate l-au folosit pentru a-și fundamenta opoziția față de suveran și față de proiectele sale de centralizare statală. Astfel, drama Habsburgilor a fost dublă: de a-și gestiona treburile politice ale statului și de a nu-și trăda propria conștiință. Din această perspectivă subiectul se impune ca o foarte importantă reflecție despre rolul conducătorului, care trebuie să aleagă, nu de puține ori, între interesul propriului stat și propriile convingeri.

Toate acestea, fie și schițat prezentate, nu pot decât argumenta acordarea unui spațiu prioritar în studierea istoriei monarhiei Habsburgice în secolul Reformei. Abordarea unui asemenea subiect circumscris monarhiei Habsburgice permite identificarea mai multor tipologii ale Reformei și Contrareformei, cu evoluții și cronologii atât de diferite în tot acest areal istoric complex și dominat de multe particularisme locale, care au influențat atitudinile și deciziile politice și religioase ale Habsburgilor. Regiuni precum Țările Ereditare austriece, Ungaria și Boemia reprezintă secvențe istorice și geografice în care reconstituirea evoluției Reformei, practic neînvinsă în prima jumătate de secol, merge în paralel cu eforturile Habsburgilor de a-și întări controlul și de a salva Biserica. Toate acestea reprezintă provocări, dar și argumentul că reconstituirea printr-un efort singular a unei istorii precum cea a Monarhiei Habsburgice, într-un secol cum a fost cel de-al XVI-lea este un efort aproape imposibil. Pe lângă faptul că un cercetător dedicat acestei zone de cercetare trebuie să aibă acces la un impresionant material arhivistic, scris în peste 10 limbi și răspândit în fondurile arhivelor din Europa Centrală, se mai adaugă și faptul că e foarte greu să îți poți asuma critic istoriografia scrisă de peste un secol pe marginea acestui subiect. Dacă descurajarea vine tocmai din vastitatea câmpului de documentare, provocarea rezidă în faptul că această istorie se oferă vie și plină de surprize și îți răsplătește toate eforturile prin universul uman și istoric pe care ți-l deschide și prin surprizele prin care

constați că găsești oameni sincer animați de credința lor, dar care sunt dispuși să caute și o cale comună de dialog și conviețuire, într-o atmosferă a păcii și moderației.

Există totuși un semn de întrebare pentru oricine abordează cu interes istoria monarhiei, referitor la faptul că se vorbește mai mult despre apusul ei și prea puțin despre momentele formării ei. În acest orizont al începuturilor monarhiei se pot întrezări principalele trăsături ale Habsburgilor, dar și drumul pe care acești suverani, animați de sincere idealuri politice și religioase, îl vor urma de-a lungul istoriei lor. Și în demersul cercetării de față am încercat să surprind contextul istoric în care s-a format monarhia, surpriza prin care ea s-a construit, dificultățile pe care suveranii le-au avut în a-și organiza importantul patrimoniu central european ca pe o monarhie centralizată, dar și marile tensiuni confesionale pe care le vor avea de gestionat.

Mai trebuie spus și faptul că această complexă istorie a Monarhiei Habsburgice nu i-a unit pe cercetători în jurul unor soluții comune, privitoare înțelegerea profundă a formei statale pe care ei au întrupat-o în istorie, iar unul din scopurile acestei cercetări este acela de a răspunde, de ce în fața unui asemenea spațiu istoric și a unor suverani precum Habsburgii istoricii trebuie, de cele mai multe ori, să se explice. Toate aceste explicații conduc către un singur răspuns și anume acela că Habsburgii au fost un paradox în istorie, pentru că au fost în același timp și regi și împărați, au condus practic o monarhie, în care nu peste tot autoritatea era a lor, că au fost și buni catolici, dar și deschiși spre o abordare moderată a credinței.

De aceea, pe parcursul acestei cercetări vom căuta să vedem care a fost fundalul istoric în care s-a născut monarhia Habsburgică, dar și să găsim răspunsul la întrebarea de ce a fost Reforma un succes în aproape tot spațiul central european? Dacă a fost Reforma o noutate absolută sau alte energii spirituale și intelectuale i-au pregătit succesul? Care au fost energiile prin care catolicismul s-a revigorat? Cât de departe au mers Habsburgii în credința lor? Cine a fost campionul scenei confesionale a secolului al XVI-lea? Dacă dialogul teologic și teologia moderației a fost o alternativă la Reformă și Contrareformă? Cum și-au definit Habsburgii propria lor teologie politică? Toate aceste sunt aspecte pe care cercetarea de față își propune să le urmărească și la care să găsească un răspuns, convinși fiind că istoria nu are niciodată un ultim răspuns. Ca un element de noutate pe care doresc să îl subliniez este dorința de încerca să reconstitui profilul religios al Habsburgilor, care a fost relația lor cu Biserica, ce soluții de reformă propuneau aceștia, dar și care a fost viziunea lor teologică prin care sperau că vor putea reface unitatea Bisericii, nu doar între catolici și protestanți, dar și între catolici și ortodocși. Pe toate acestea le-am urmărit în ultimul capitol al lucrării, convins nu va putea oferi niciodată un răspuns complet și definitiv și că va fi și o provocare lansată și pentru alți istorici de a aborda această latură religioasă a Habsburgilor, într-o nouă interpretare oferită de conceptul modern de teologie politică.

Capitolul I: Preliminarii

I.1. Problema surselor

I.2. Stadiul actual al cercetărilor și noile tendințe istoriografice

I.3. O problemă terminologică

Istoriografia ultimelor decenii a încercat să surmonteze dificultățile și rigiditățile confesionale ce au dominat abordările fenomenului Reformei și al Contrareformei, în care interpretările istorice erau legate de justificarea propriilor convingeri și adevăruri religioase. Fără pretenția reconstituirii unei istorii factuale complete, studiul Reformei și al Contrareformei poate oferi șansa unor noi lecturi și interpretări a surselor, cu un accent pe particularitățile locale, ca părți ale unui singur mare fenomen european.

De la bun început trebuie spus că o cercetare a izvoarelor care reconstituie istoria spațiului habsburgic nu poate fi făcută fără a avea anumite resurse lingvistice și disponibilități intelectuale, fapt pentru care sunt tot mai puțini istoricii care se dedică unui astfel de subiect descurajant, sub aspectul aptitudinilor și efortului intelectual, dar și provocator în același timp din perspectiva arealului istoric și uman cercetat, dar și din cea rezultatelor.

Abordarea unui astfel de subiect presupune consultarea și parcurgerea unui material arhivistic enorm, scris în peste zece limbi, răspândit în fondurile arhivelor din Austria, Germania, Ungaria, Cehia, Slovacia, Italia, care au făcut parte, parțial sau integral, din monarhia Habsburgică. Din această mare diversitate de genuri și limbi a surselor, o mare parte din materialul documentar este păstrat disparat în arhivele regionale austriece, Graz și St. Pölten, mai puțin în arhivele centrale vieneze, Österreichische Staatsarchiv și Haus-, Hof- und Staatsarchiv. Un fond important de documente pentru provincia Stiria, asupra cazului clasic al Contrareformei instrumentată de suveranii Habsburgi, se găsește în arhiva regională din Graz. În arhiva Stiriei există câteva fonduri cu documente legate istoria confesională a veacului al XVI-lea, grupate pe categorii: mănăstiri și așezăminte, episcopii. Cel mai voluminos fond, este cel legat de problematica religioasă din veacul al XVI-lea, grupat în peste 200 de dosare.

Reflecțiile asupra istoriografiei privitoare la Reforma și Contrareforma în primul lor secol de coexistență sau asupra evoluțiilor acestor fenomene confesionale circumscrise unui anumit context istoric și politic pot fi considerate o provocare, dar și un efort intelectual de cele mai multe ori arid. Mai mult, alegerea corectă și critică a principalelor lucrări istoriografice poate fi o provocare la fel de grea ca aceea a tratării subiectului în sine, atât prin diversitatea surselor de informare, cât mai ales prin vastitatea tematicii sub care a fost abordat subiectul, atât de istoriografia pozitivistă, cât și de cea a zilelor noastre. De aceea se impune, în primul rând, ca cercetătorul și istoricul să opereze o selecție atât cronologică, cât și calitativă a principalelor lucrări istoriografice dedicate subiectului, pe care trebuie să și le asume critic.

Istoricul Reinhart Koselleck, exponentul noii istoriografii germane grupate în jurul școlii de la Bielefeld, spunea că istoria este mai mult decât ceea ce conceptele pot să înțeleagă sau să exprime, la fel cum și conceptele transmit mai mult decât stricta lor funcționalitate istorică. Pornind de la acest enunț, putem afirma că orice demers istoriografic trebuie, în mod obligatoriu, precedat de o cercetare a conceptelor care definesc perioada sau fenomenul studiat și a semanticii lor evolutive, ca o condiție minimală de cunoaștere și asumare a istoriei subiectului tratat.

Dacă privim istoriografia ultimelor decenii care s-a aplecat asupra studierii fenomenelor religioase ce au dominat secolul Reformei vedem că s-a ajuns la cultivarea unei adevărate „lupte a definițiilor”, un lucru artificial pentru istoricii a căror păreri continuă să rămână împărțite și care nu pot spera într-un consens asupra terminologiei folosite. Indiferent de termenii pe care istoricii îi preferă în studiile lor ei simt nevoia să se explice, realitate ce subliniază faptul că rezultatul unui astfel de demers nu este chiar atât de sigur. Să fie aceste vii dezbateri istoriografice confirmarea faptului că ne aflăm în fața unei probleme încă nedeplin lămurite? De aceea, analiza principalelor opinii istoriografice poate lămuri întrucâtva înțelegerea acestei perioade, oferind istoricului argumente în a prefera una sau alta din definiții.

Capitolul II: Paradoxul istoric al Habsburgilor

II.1. Imperiu Habsburgic sau Monarhie Habsburgică?

II.2. Familia și Dinastia înaintea statului

II.3 Habsburgii și lumea germană. O relație problematică

II. 4. Monarhia și cele două amenințări ale veacului al XVI-lea

În contextul geografiei politice al Europei de la sfârșitul Evului Mediu, niciun alt stat nu este mai greu de definit decât monarhia Habsburgică. Imaginea monarhiei în secolul al XVI-lea este mai puțin cea a unui stat premodern, ci mai mult aceea a unui conglomerat statal, construit pe fondul unor aranjamente dinastice sau teritoriale specifice unei gândiri politice medievale. Toate acestea patricularizează și mai mult imaginea monarhiei în raport cu a celorlalte state europene, plasându-i Habsburgii în postura unui interesant paradox istoric și politic, acela al unui imperiu universal fără o unitate politică fermă și a unor suverani lipsiți de o autoritate indiscutabilă.

La aceasta se adaugă și faptul că judecățile și evaluările istoricilor asupra destinului politic și istoric al monarhiei sunt pe de-o parte tributare profundului anacronism al apusului ei istoric, iar pe de alta glorifică necritic, dar și condamnă unilateral un traseu istoric pe care niciun alt stat nu l-a avut în istoria europeană. Aceste realități istorice au alimentat și nostalgii, în special în perioada interbelică și cea postcomunistă, în care monahia Habsburgică era privită ca un „veritabil leagăn al popoarelor” și ca experimentul unei reușite culturi cosmopolite ce ar putea fi reactivată ca modelul ideal pentru o colaborare politică și economică transnațională între statele construite în Europa centrală pe ruinele imperiului Habsburgilor.

De aceea, pentru istoricul angajat în studiul acestei perioade și al formei statale pe care Habsburgii au întrupat-o în istorie poate fi o adevărată provocare alegerea noțiunii care definește cel mai corect forma politică și statul condus de Habsburgi. Pentru mulți dintre cercetători, noțiunile folosite nu se bucură de un simplificator consensus, ceea ce impune, în mod obligatoriu, o scurtă abordare comparativă a celor mai importante etichete și denumiri date Habsburgilor de-a lungul istoriei lor: Imperiu Habsburgic, Monarhie Habsburgică, Monarhie dunăreană, Imperiu Austriac și Austro-Ungar, Austria sau Casa de Austria. De la început trebuie spus că nu toate aceste noțiuni au însă o legitimitate istorică precisă, unele dintre ele sunt concepte politice și nu istorice și sunt tardive și pot fi aplicate doar unei anumite perioade din parcursul istoric al Habsburgilor. În această categorie se înscrie poate cea mai frecvent utilizată noțiune, cea de Imperiu Habsburgic, dar care impune câteva lămuriri de ordin istoric și metodologic. Altele sunt conjuncturale și definesc statul Habsburg în raport cu evoluțiile politice de pe scena europeană în perioada modernității târzii, cum este cea de Imperiu Austriac sau Monarhie dunăreană.

Capitolul III: Reforma în lumea Habsburgilor

- III. 1. Preludiul umanist și așteptările lumii germane
- III. 2. Reforma în Provinciile Ereditare ale Habsburgilor
- III. 3. Reforma în Austria Superioară și Inferioară - o dispută între suveran și prinți
- III.4. Neliniști universitare în fața Reformei
- III.5. Cartea tipărită, marea spaimă a Habsburgilor
- III.6. Tiroul și simpatia țăranilor pentru anabapțiști
- III.7. Habsburgii și Reforma de graniță: Stiria, Carinthia, Carniola

Ca fenomen ce marchează nașterea spiritului modern în Europa, Reforma protestantă nu este doar produsul exclusiv al secolului al XVI-lea din istoria Bisericii, ci ea a fost, în mod natural, condiționată de un întreg trecut îndelungat, de toate nevoile spirituale creștine neîmplinite, fiind prefațată de Umanism, dar și de zgomotoasele mișcări ale Prereformei, și de criza husită. Reforma nu a fost un fenomen care s-a iscat din senin, ci ea a apărut pe un teren nepregătit și a beneficiat de pe urma prefacerilor culturale și spirituale ale Umanismului și Renașterii, care au accentuat nevoia unei schimbări în sfera

vieții religioase și intelectuale. Dorința de reînnoire spirituală, spiritul critic au mișcat vechiul edificiu al Bisericii, care monopolizase secole de-a rândul întreg arsenalul spiritual și al cunoașterii. Apariția unui alt tip de societate, laicizarea culturii, ca produs al Renașterii și Umanismului, au fost premisele unor revendicări de natură spirituală, menite să reazeze întregul edificiu mental al lumii medievale.

Dar acest orizont de așteptare a făcut ca mișcarea inițiată de Luther ca un protest spontan să cucerească aproape imediat inimile și conștiințele oamenilor din toate straturile sociale. Reforma s-a răspândit rapid în toate țările ereditare ale Habsburgilor, dar și dincolo de ele, în noile posesiuni, găsind ecou atât în sufletele oamenilor simpli, dar și în rândul elitelor locale, religioase sau laice. Nu în toate țările ereditare ale monarhiei Habsburgice protestantismul a avut aceeași soartă, dar, în aproape întreg spațiul austriac, Reforma a cunoscut un succes remarcabil în primele decenii. Reforma a pătruns în țările ereditare ale coroanei Habsburgice încă din primul deceniu, prin influențele venite dinspre Germania vecină și dinspre Elveția.

Reforma a însemnat în primul rând o schimbare de limbaj teologic, articulat pe Sfânta Scriptură, care putea fi citită în limba vernaculară și care a fost primit cu entuziasm de popor ale cărui așteptări spirituale erau prea puțin răsplătite de teologia scolastică. Așa se explică impresionantul succes al cărților și pamfletelor lutherane, care au transformat Reforma într-o veritabilă confesiune a cărții. În sprijinul acestei noi propovăduiri a Reformei a venit și apariția și dezvoltarea tiparului, care a asigurat răspândirea Bibliei, fapt ce a dus la reșezarea ei, în edificiul credinței ca autoritate infailibilă în materie de teologie și viață.

Chiar dacă nu sunt chiar atât de vizibile în geografia monarhiei Habsburgice din veacul al XVI-lea provinciile de graniță Stiria (Steiermark), Carinthia (Kärnten) și Carniola (Krain, Krajina) nu au lipsit de pe harta zonelor unde a pătruns Reforma încă din primii ei zori. Aflate într-o zonă de graniță, la confiniile lumii germane cu lumea italiană și croată, aceste provincii purtau amprenta unor societăți deschise în care schimbările culturale au influențat profilul ei cultural și politic. Una din particularitățile acestor provincii de graniță a fost și vulnerabilitate în fața pericolelor militare, în special otomane, care au sporit sentimentul de incertitudine, dar și importanța lor strategică pentru monarhie. Când amenințarea otomană se profila tot mai mult la granițele monarhiei Habsburgice, aceste provincii de graniță au fost primele atinse de raidurile turcești.

Capitolul IV: Habsburgii și Regatul apostolic al Ungariei

- IV.1. Preistoria relațiilor dintre Habsburgi și maghiari
- IV.2. Habsburgi, maghiari și otomani în căutarea păcii
- IV.3. Ungaria umanistă și declinul catolicismului
- IV.4. Vechiul Regat apostolic și Reforma glorioasă
- IV.5. Regina Maria și Reforma maghiară

Ca una din cele mai vechi monarhii europene, Ungaria a avut o istorie bogată înainte de a intra în orbita politică a monarhiei Habsburgice. Regatul apostolic al Sfântului Ștefan a cunoscut o remarcabilă evoluție politică, consolidându-se la finele secolului al XV-lea ca o monarhie renascentistă, având o deosebită anvergură culturală și economică, comparabilă cu cea a Angliei și a Franței. În evul mediu, regatul maghiar era structurat ca o putere regională remarcabilă, asumându-și rolul de a coagula în jurul propriului nucleu de putere mai multe state și națiuni medievale din Europa central-răsăriteană. Toate aceste strălucite realități istorice contrastează puternic cu situația secolului al XVI-lea, când

Ungaria postcorviniană își trăia rapid apusul său, îndreptându-se spre un deznodământ tragic.

Istoricul englez Robert Evans definea relațiile stabilite, începând cu secolul al XVI-lea, între elita politică din Ungaria și dinastia Habsburgică, prin expresia extrem de sugestivă de „*respingere limitată*”. Aceste raporturi complicate au oscilat pe parcursul următoarelor secole între independența revendicată la adăpostul vechilor privilegii medievale și concesiile impuse de noua putere politică, influențând decisiv atitudinea politică și religioasă a Habsburgilor în spațiul fostei coroane a sfântului Ștefan.

Prăbușirea Ungariei medievale în 1526 a dus la izbucnirea unei rivalități osmano-habsburgice pentru moștenirea teritoriilor fostului regat apostolic. Timp de câțiva ani, a avut loc o competiție politică între Ferdinand de Habsburg și Ioan Zápolya pentru moștenirea tronului Ungariei. Din această rivalitate politică nu a fost exclusă nici Transilvania, ea devenind din acest moment un măr al discordiei cvasipermanent în disputele dintre Habsburgi și Otomani.

În anii ce au urmat prăbușirii definitive a Budei (1541), coroana Transilvaniei a fost disputată, pe rând, de urmașul lui Ioan Zápolya, Ioan Sigismund tutelat de mama sa, regina Isabella, fiica regelui polon Sigismund I August și de ambițiosul monarh Ferdinand de Habsburg, devenit, din 1556 moștenitorul coroanei lui Carol Quintul.

Cu siguranță, lucrul cel mai important pe care Ungaria secolului al XVI-lea l-a adus cu sine a fost bogata sa moștenire umanistă, al cărei apogeu a fost atins în timpul domniei regelui Mathia Corvinul (1458-1490), fapt remarcat de mulți dintre contemporani. Acest fapt are relevanță nu doar pentru o înțelegere mai corectă a ambianței spirituale și intelectuale ce domina lumea vechiului regat apostolic, în ajunul Reformei, cât mai ales pentru revelarea profunde stări de fapt în care se afla vechea credință catolică și al cărei destin nefericit a fost profund legat de umanismul maghiar.

Deși situată la granița lumii protestante, Ungaria era apropiată de țările în care a apărut Reforma, atât prin legăturile ei politice dezvoltate de-a lungul timpului, cât mai ales prin cele spirituale și culturale, activate cu precădere în perioada umanismului european. Reforma a pătruns masiv în spațiul european central-răsăritene și a făcut ca multe din țările acestui areal geografic și politic să devină, spre finalul secolului al XVI-lea, preponderent protestante. Acest atașament rapid față de ideile Reformei poate fi pe de-o parte explicat, prin orizontul de așteptare al lumii în fața unei evidente renașteri religioase, iar pe de alta, prin circumstanțele religioase și politice favorabile, grevate în special de pericolul otoman. La acestea se adăuga și faptul că Ungaria purta, în secolul al XVI-lea, marca unei societăți divizate și descentralizate, fapt ce a făcut ca ideile de factură protestantă să circule fără piedici prea mari în cale, dar și pentru dizidenți să-și găsească în noile idei religioase un refugiu sigur.

Prezența Reginei Maria, sora regelui Ferdinand I și soția defunctului rege Ladislau al Ungariei, într-un peisaj de multe ori arid al Reformei anunță că dincolo de soluțiile unora sau ale altora dintre actorii principali ai scenei religioase, spiritul irenic, moderația umanistă și deschiderea spre dialog va deschide calea spre un nou orizont confesional. Astfel Maria îl prefătează pe Maximilian al II-lea și deschide perspectivele asupra Vienei sfârșitului de secol, care începe să fie dominată de un autentic spirit irenic.

Capitolul V: Habsburgii și Coroana Sfântului Venceslas

V.1. Reforma în Boemia

V.1.1. Boemia, o țară favorabilă diversității religioase

V.1.2. De la dualism la pluralism confesional

V.1.3. Politica religioasă a lui Ferdinand I, între teologia moderației și libertatea credinței

V. 1. 4. Confessio Bohemica și drumul spre consensul confesional

V. 2. Iezuiții și revirimentul catolic din Boemia

V. 3. Bilanțul nedefinitiv al secolului al XVI-lea în Boemia

Poziționarea Boemiei la confiniile Sfântului Imperiu romano german și al regatelor Poloniei și Ungariei a reprezentat o premisă istorică ce a influențat în mod decisiv evoluția ei politică și confesională, de-a lungul secolelor. Această vecinătate a făcut ca regatul Boemiei să fie expus presiunilor și influențelor de tot felul venite dinspre lumea germană, oscilând între o fragilă independență pe care a încercat din răspuțeri să și-o conserve în raport cu Sfântul Imperiu, în calitatea ei de monarhie ereditară, și între o vasalitate pe care suveranii cehi au negociat-o cu împărații germani de-a lungul timpului. Dincolo de aceste vecinătăți, Boemia nu a fost o regiune de graniță, ci ea era pe deplin integrată în lumea Europeană.

Cu un trecut istoric și religios extrem de complex, la care s-au adăugat criza husită, care a impus un dualism confesional, teritoriul regatului Boemiei se definea în secolele al XVI-lea și al XVII-lea drept un veritabil bastion al protestantismului și centrul lutheranismului de inspirație slavă. Reforma în Boemia nu reprezintă doar o variație a principalelor curente de inspirație protestantă, ci se constituie într-o etapă importantă în evoluția confesională și socială a țării, construită pe principiile unei pluralități religioase.

În Boemia, protestantismul, atât cel moderat lutheran cât și anabaptismul, au pătruns încă din primii zori ai Reformei, unde au dezvoltat o amplă acțiune misionară și au câștigat un număr considerabil de adepți. Influențele lutherane au scindat Biserica utraquistă, favorizând totodată o anumită germanizare a elitelor, îndeosebi în Moravia și în Silezia. Succesul remarcabil al ideilor lui Luther în sufletele și în conștiințele clericilor și credincioșilor cehi se explică și prin faptul că, multe din ideile reformatorului german se înrudeau cu cele ale lui Jan Hus, condamnat de Conciliul de Konstanz (1416) și cu care Boemia era de mult familiarizată.

Biserica a Unității Fraților a devenit prima Biserică liberă a Reformei, renunțând la principiul de organizare parohială și adoptând un model înrudit mai mult cu anabaptismul al congregațiilor libere de adepți. Acest fapt explică într-o anumită măsură temerile pe care atât autoritățile locale, cât și suveranul Habsburg le-au avut față de această Biserică, pe care o alăturau dizidențelor anabaptiste și pe care nu au recunoscut-o niciodată.

Politica dusă de Habsburgi pentru cucerirea scenei confesionale din Boemia a fost politica pașilor mici și a micilor victorii. Mai întâi, împăratul și-a extins controlul asupra Bisericii Utraquiste, numind direct consistoriul. În acest context, neo-utraquiștii s-au luptat să obțină din partea suveranului Habsburg recunoașterea drepturilor lor exclusive a se organiza, folosindu-se de mai multe artificii.

Contrareforma viza crearea unei atmosfere universitare noi în spiritul reformei tridentine, în care vor fi formate noile elite intelectuale catolice.

Un alt eveniment notabil, pentru revirimentul instituțional al Bisericii catolice a fost restaurarea Arhiepiscopiei pragheze 1572 și numirea unui ierarh cu viziuni reformatoare în persoana lui Anton Brus z Mohlenice și a nunțiatului apostolice în 1581, care va amplifica și mai mult dinamismul taberei catolice. În Moravia episcopul de Olomouc a încurajat așezarea Companiei lui Iisus începând cu anul 1566. Implantarea de colegii și universități a dus la formarea unei elite intelectuale în spiritul catolic propus de conciliul de la Trident. Universitatea de la Olomouc a devenit, începând cu 1578, sediul seminarului pontifical *Colegium Nordicum*, destinat formării misionarilor pentru Scandinavia, Prusia și Țările Baltice, dar și pentru creștinătatea ortodoxă din Ucraina și Rusia.

Rudolf al II-lea a publicat la 9 iulie 1609 o cartă de drepturi și privilegii, *Majestät* (Scrisoarea de Majestate, *Majestätsbrief*), care garanta libertatea de cult atât pentru catolici cât și celor trei stări protestante (nobili, cavaleri și orașe). Ea interzicea oricărui senior să-și impună confesiunea personală vasalilor săi, anulând practic principiul păcii de la Augsburg din 1555. S-a mai stabilit prin acest document ca viitoarele dispute confesionale să fie rezolvate prin negocieri. Scrisoarea de Majestate, oricât de scurtă a fost durata sa de aplicare, și-a găsit totuși un loc aparte în imaginarul colectiv al națiunii cehe, deoarece este un jalon important în istoria toleranței religioase europene.

Eșecul Contrareforme moderate din veacul al XVI-lea a inaugurat epoca soluției radicale prin care s-a încercat pe soluționarea chestiunilor confesionale, și aceasta a fost războiul. Masa tratatelor, compromisurile, Interimurile, toate au devenit niște noțiuni desuete, care nu vor mai aduce rezolvare diferendelor religioase. Ideea soluțiilor temporare va fi abandonată cu desăvârșire în favoarea unor realități așezate prin forța armelor. După încheierea Războiului de treizeci de Ani și prin semnarea tratatului de la Westfalia în 1648 se va consfinți întreaga configurație confesională europeană, pe care o avem și în zilele noastre.

Capitolul VI: Pacea de la Augsburg și începuturile Contrareforme

VI.1. Lungul drum spre pacea Reformei

VI.2. O pace confesională sau un armistițiu religios?

VI.3. Ideea de toleranță religioasă și confesiunea națională

VI.4. Monarhia Habsburgică în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, între pacea protestantă și Contrareformă

VI.4.1. Succesul tardiv al Contrareforme austriece

VI.4.2. Punctul culminant al Contrareforme. Dosarul stirian

VI.4.3. Catolicismul maghiar între cauza pierdută și Contrareformă

VI.4.4. Arhiepiscopul Miklós Oláh și reformele tridentine

VI.4.5. Lupta fragilă pentru credință a ierarhiei catolice maghiare

VI.4.6. Sfârșitul Contrareforme maghiare din secolul al XVI-lea

Perioada anilor 1518-1525 a marcat o vie răspândire a lutheranismului în întreaga Europă Centrală și de Nord, iar Universitatea din Wittenberg, unde toți colegii lui Luther au acceptat poziția lui teologică a devenit centrul principal de iradiere al noii doctrine evanghelice. „*Revelația lutherană*” a răspuns perfect dispoziției spirituale ce exista în Germania, dând expresie patriotismului dar și aversiunii lumii germane față de civilizația latină italiană.

Sfârșitul conflictului dintre protestanți și catolici a venit în anul 1555 când, la Dieta de la Augsburg, convocată la 25 septembrie, s-a propus ca formulă de armistițiu confesional, prin care atât catolicismul, cât și lutheranismul să poată coabita. Pacea a venit în urma înțelegerii dintre Ferdinand I și stări, ca o soluție a crizei religioase care se tot adâncea, dar și ca o reactualizare a păcii eterne din imperiu din anul 1495 (Ewiger Landfrieden), proclamată de Maximilian I de Habsburg.

Tratatul din 1555 a fost însoțit și de un acord secret, negociat între Ferdinand I și stări, cunoscut sub numele *Declaratio Ferdinande*, care garanta dreptul suveranilor lutherani și orașelor să continue Reforma, cu excepția statelor aflate sub autoritatea episcopală a Bisericii, care vor rămâne catolice. Acest amendament introdus cu aprobarea stărilor protestante, asigură supraviețuirea comunităților catolice, prin faptul că proprietățile care aparțineau Bisericii catolice (*reservatum ecclesiasticum*) le era garantată integritatea, lăsând deschisă posibilitatea reconvertirii la vechea credință.

Un cinic ar putea spune că Pacea de la Augsburg a întârziat doar rezolvarea violentă a conflictului confesional, până în secolul următor și, prin urmare, a perpetuat fragmentarea Germaniei, în pofida faptului că puterile care o înconjurau se afirmau tot mai mult ca monarhii puternice și tinere. Pe de altă parte, un idealist ar putea spune că la Augsburg s-a întrezărit un orizont în care autoritatea religioasă și civilă medievală vor lăsa locul unui secularism rațional în politică, ce va duce la o mai largă toleranță a convingerilor disparate ale oamenilor. Și, în final, un realist ar putea spune că momentul Augsburg a fost un armistițiu pe termen scurt, util, în conflictul dur dintre două tabere confesionale epuizate, care a putut fi realizat la intersecția dintre imaginația religioasă și realitățile confesionale dure cotidiene.

Nimeni nu poate contesta faptul că prezența acestui principiu constituțional a avut un mare impact asupra noii Europe confesionale și că a dus la dezvoltarea unor forme de toleranță unice în Europa războaielor religioase, cum a fost cazul Țărilor de Jos și al Transilvaniei.

Coexistența unei pluralități confesionale, în care fiecare confesiune trăia la adăpostul unor privilegii confesionale și juridice, veghind atent la echilibrul statu-quo-ului teritorial și la dominația numerică, a constituit una din principalele caracteristici ale constituției politice a Sfântului Imperiu. Cu toate tensiunile intreconfesionale, care tind să crească, situația confesională din Imperiu a dus la conservarea unui relativ echilibru și a unei păci, fără evenimente politice majore. În conviețuirea dintre catolici și protestanți a devenit o experiență cotidiană, eforturile și încercările fiecărei părți de a căuta avantaje în detrimentul celeilalte.

În ultima jumătate de veac abundă micile păci încheiate în diferitele părți ale Monarhiei Habsburgice, care încearcă să liniștească atmosfera socială și confesională, dar și să amâne tot mai mult confruntarea dintre cele două blocuri confesionale, devenite tot mai active și puternice. Dacă primii suverani Habsburgi au arătat destulă simpatie idealurilor unei reforme moderate, pe care și ei o vedeau aplicată în Biserică, odată cu venirea noii generații de conducători, educați în marea lor majoritate de iezuiți, întreaga viziune se va schimba, conducând spre un deznodământ. Cu toate acestea, bilanțul secolului al XVI-lea nu va fi unul final, ci tot un compromis, cu excepția unor provincii Habsburgice, unde lucrurile au fost tranșate cu forța, cum a fost cazul Stiriei.

Oricum istoria acestei jumătăți de veac este una cu suișuri și coborâșuri, în care micile victorii protestante vor fi urmate de replici catolice, dar în care atât în statele austriece ale Monarhiei Habsburgice și în Ungaria lucrurile s-au schimbat.

Micul reviriment catolic din timpul Arhiepiscopului Miklós Oláh i-a adus pe iezuiți în Ungaria care au reușit să înființeze câteva școli Trnava (Nagyszombat), care a funcționat între anii 1561 și 1567), în Turóc (1586) și, spre finalul secolului în Vagsellye. Chiar dacă la acea vreme Transilvania nu era încorporată în monarhia Habsburgică, este important de amintit, că aceiași iezuiți care au venit în Ungaria, au ajuns în Ardeal, unde, în 1571, au înființat colegiul iezuit din Cluj, colegiu la care a învățat și viitorul Cardinal Péter Pázmány.

Începutul de veac al XVII-lea a marcat un reviriment al Contrareforme catolică, care se va afirma tot mai puternic pe scena confesională maghiară, începând cu a doua jumătate a veacului. Această perioadă nu a fost lipsită și de încercări de conciliere, dar și de negocieri ale unor păci, care să reșeze relațiile dintre confesiuni.

Capitolul VII: Teologia politică a Habsburgilor

VII.1. Habsburgii și Biserica

VII.2. Habsburgii și teologia tridentină

VII.2.1 Carol al V-lea și drumul spre conciliul de la Trident
VII.3. Habsburgii și teologia moderației
VII.3. Habsburgii și Pietas austriaca

Chiar dacă din expunerea de până acum a lucrării se poate desprinde care a fost viziunea acestor suverani despre Biserică, și cum au tradus în termenii politicii confesionale aceste idei ale lor, este important de văzut, și numai schițat, care au principalele linii care definesc conceptul larg de teologie politică a Habsburgilor. Cu toate că acest concept nou, care definește modul în care discursul teologic produce efecte sociale sau politice, poate părea nepotrivit să fie alăturat Habsburgilor, totuși folosirea lui se legitimează prin faptul că credința lor și convingerilor religioase au produs, în epoca pe care am studiat-o, efecte politice dintre cele mai diverse. Elemente care țin nu doar de credința Habsburgilor și care fac obiectul investigației prin prisma conceptului de teologie politică sunt relația cu Biserica, Reforma, împărtășirea sub ambele specii și Conciliarismul. Toate aceste convingeri ale lor, dacă ar fi rămas în sfera credinței private ar fi fost doar niște norme de teologie, dar pentru faptul că ele au fost transpuse în acțiuni, au devenit elemente care pot defini clar o teologie politică. De aici vine și dificultatea, până unde este teologie și de unde începe politica, dar pentru epoca în care trăim cele două sfere ale universului uman se condiționează și se întrepătrund reciproc.

În această lume e greu să vorbești de originalitate cel puțin în privința unei teologii politice specifice unui interval istoric de tranziție de la lumea medievală la cea modernă. De pildă pentru a putea înțelege tipul de suveran și naturii puterii politice pe care Habsburgii și-au asumat-o, se impune o analiză a principalelor trăsături care definesc monarhul creștin și imperiul în perioada modernă timpurie. În cazul Habsburgilor, date fiind circumstanțele istorice, dar și virtuțile și tradițiile de familie pe care aceștia și le-au asumat, putem vorbi de o teologie politică, de la care suveranii și-au construit propria lor imagine și propria mitologie istorică. Fără a fi originali întru totul, Habsburgii au împrumutat mai multe modele culturale și politice care îl definesc pe monarhul creștin, și care pornesc încă din epoca Bisericii primare.

În relație cu Biserica, Habsburgii au urmărit pe de-o parte să tempereze acțiunile Bisericii și pretențiile ei politice limitându-le amestecul în conducerea statului, dar și anumite privilegii financiare. Aceasta o făceau nu din lipsă de respect, ci pentru faptul lor că marele proiect de consolidare statală avea în Biserică, cel puțin în veacul al XVI-lea o mare piedică. Pe de altă parte ei s-au angajat cu fermitate în apărare Bisericii catolice în fața efectelor devastatoare ale lutheranismului, conștienți de importanța pe care această instituție o are pentru imaginea lor prinți apărători ai credinței. În fața acestei chemări de a apăra unitatea și ortodoxia credinței pe care Habsburgii și-au afirmat-o cu tărie, dar mai ales ca răspuns la provocările confesionale, atitudinile suveranilor au variat, de la fermitate și acțiune susținută împotriva ereticilor, până la compromis, în funcție de circumstanțele istorice ale momentului.

Dacă în privința atitudinii politice, a primat întotdeauna rațiunea de stat, în ceea ce privește convingerile teologice, aici Habsburgii nu s-au situat tot timpul pe linia ascuțită a dogmelor Bisericii, iar influențele pe care le-au primit din partea multor oameni, atât de factură lutherană, cât și de factură umanistă, i-au făcut să fie moderați în teologia lor. Față de Biserică, Habsburgii mai aveau o responsabilitate și anume reforma, pe care o cereau cu insistență și pentru care au făcut atâtea compromisuri cu protestanții, asumându-și rolul de arbitru între cele două părți implicate în conflictul confesional. Dar marea provocare a fost pentru ei transpunerea în realitate a marelui vis de reformă al Habsburgilor care a fost Conciliul. Intenția lor a fost sinceră, răspunsul Bisericii a fost unul pe măsură?

Dacă într-un final momentul Trident s-a dovedit o reușită pentru Biserică și o dezamăgire pentru Habsburgi, totuși drumul spre conciliu a fost o provocare la fel de mare ca însuși Conciliul. Căutările, presiunile, iritățile suveranului Habsburg care au însoțit momentele premergătoare conciliului au dus la o amplificare a disensiunilor dintre papă și împărat, a cărui preocupare excesivă pentru soarta Bisericii era văzută în termenii un cripto cezaro-papism.

Ferdinand a pregătit pentru agenda de lucru a Conciliului un al doilea memorandum reformator pe care l-a definitivat în anul 1563. Acest al doilea Libellus, conținea pe lângă cele două mari puncte dezbătute în urmă cu un an, împărtașania și celibatul și alte teme deloc ușoare, cum au fost modificarea regimului posturilor, introducerea limbii vernaculare în cultul Bisericii, dar și menținerea muzicii vocale polifonice în Biserică. Mica victorie a lui Ferdinand I a fost aceea că în aprilie 1564, papa Pius al IV-lea i-a acordat dispensa pentru introducerea împărtașaniei sub ambele specii în monarhia Habsburgică.

Chiar dacă multe dintre propunerile lui Ferdinand I nu au fost luate în considerare, totuși unele reforme aprobate de Conciliul de la Trident care au îmbunătățit imaginea morală și intelectuală a Bisericii, se datorează determinării acestui suveran și convingerilor sale de o viață de la care nu a abdicat indiferent de situație. Chiar dacă au fost voci dintre participanții la Conciliu, care au fost împotriva împărtașirii sub ambele specii, totuși toți ierarhii prezenți au laudat determinarea și convingerile solide ale lui Ferdinand I, dar și sprijinul generos pe care l-a acordat misiunii iezuiților în Austria.

Contrareforma a adus și o altfel de abordare a mesajului religios și politic pe care Habsburgii l-au pus într-un veritabil decor baroc, construindu-și propriul panteon religios și propria lor evlavie. Nu doar ideologic, dar și din rațiuni ce țin de politica de Contrareformă, Habsburgii au reușit ca prin această pietas austriacă să se ofere pe sine modele de evlavie de credință. De aceea în tot acest context religios, suveranul Habsburg era primul îngenunchiat într-o atitudine de venerație a Euharistiei, primul care deschidea o procesiune liturgică în oraș și primul care se oferea ca model de smerenie și slujire creștină. Miza era dublă, pe lângă cea religioasă, care propunea o credință articulată după modelul tridentin, era și aceea politică, pentru că exprimat foarte lapidar, catolicismul Habsburgilor însemna loialitate. De acord că au mai existat și alte țări catolice în Europa, dar în niciuna dintre ele pietatea religioasă nu a fost un instrument atât de folosit în legitimarea politică, în termenii unei veritabile ideologii imperiale, așa cum a fost în Austria și Spania Habsburgilor.

De fapt, secolul al XVI-lea doar a pregătit elementele care vor contribui în secolul următor la afirmarea deplină a Pietas Austriacă, al cărei principal arhitect a fost împăratul Ferdinand al II-lea.

Euharistia și sărbătoarea închinată ei sunt semnele stării de sănătate a Bisericii și marca biruinței catolicismului reformator al Habsburgilor în fața protestantismului. Faptul că venerația euharistică și sacramentul însuși ocupau un rol major în gândirea Habsburgilor se poate desprinde și din caracterul reformelor pe care le-au propus papei și Conciliului tridentin, care aveau o evidentă dimensiune euharistică. În jurul euharistiei s-a construit întreaga teologie moderată a Habsburgilor, privind extinderea dreptului de a se împărtași și din potir și în cazul mirenilor, ca o prelungire a Pietas Austriacă și asupra protestanților pe care sperau să-i recâștige pentru catolicism.

Dacă euharistia a fost arma biruinței Habsburgilor și cheia de boltă a evlaviei lor, tot ea a fost și soluția rezolvării schismei confesionale, fapt care subliniază încă odată profundul atașament al acestor suverani, pentru soarta Bisericii cu care s-au identificat, cel puțin în primele două secole de la Reformă.

CONCLUZII

Fundalul istoriei acestui secol a fost pregătit de Umanism și Renaștere, care au creat nu doar ambianța intelectuală favorabilă noilor idei, inclusiv în sfera religioasă, dar au construit și o veritabilă platformă a unui dialog paneuropean, în care viitoarele idei ale Reformei au circulat fără niciun fel de barieră, între elitele intelectuale, dar și la nivelul oamenilor simpli. În acest sens, poate părea paradoxal, dar Umanismul a marcat o primă dramă a creștinismului catolic, prin faptul că a creat nu doar un tip de cultură, care își arăta tot mai mult rădăcinile laice, dar a și slăbit instituțional Biserica, lăsând-o descoperită în fața argumentației teologice a Reformei.

Privind retrospectiv, la istoria confesională a secolului al XVI-lea din monarhia Habsburgică, putem spune că el a fost secolul șanselor ratate și al soluțiilor de mijloc, dar nu al rezolvărilor definitive. Nici politic, dar nici confesional secolul al XVI-lea nu a adus rezolvări definitive ale situației, fiind preferate interimurile sau acordurile temporare. În gestionarea delicatei probleme religioase, Habsburgii au preferat să acționeze conjunctural, articulându-și acțiunile în funcțiile de circumstanțele politice sau sociale, care nu i-au prea favorizat, cel puțin în prima jumătate de veac.

Contrareforma s-a diferențiat de la teritoriu, la teritoriu în funcție de libertatea de acțiune pe care atât suveranul, cât și comunitatea o aveau. Astfel suveranii Habsburgi au trebuit să-și asume cu abilitatea când rolul de arbitru în disputele confesionale, pentru a salva pacea socială, asumându-și rolul de pion principal în lupta împotriva protestantismului.

Chiar dacă Habsburgii s-au angajat cu fermitate în limitarea efectelor teritoriale și politice ale Reformei nu au făcut-o de la o înălțime inchizitorială, ci cu o prundeță ce ținea mai mult de diplomatie decât de teologie, găsind că anumite concesii în planul dogmelor pot reface unitatea Bisericii, în care ei sperau atât de mult. Suveranul Habsburg nu a îndrăznit să ofenseze partea protestantă, impunând principiile păcii de la Augsburg în teritoriile lui, sperând că un dialog și un set de concesii pot rezolva problema mai bine. Astfel, poate părea puțin hazardat, dar putem spune, ca o concluzie privitoare la atitudinea teologică a Habsburgilor în raport cu lutheranii, că ea nu este una extrem de catolică, ci rămâne în mod evident tributară teologiei și practicii liturgice calixtine, care a făcut o veritabilă carieră în epocă. Nu întâmplător negocierile de la Praga din 1526 cu utraquiștii moderați, Interimul de la Augsburg din 1552, dar și repetatele solicitări făcute papei de Ferdinand văd în împărtășirea credincioșilor sub ambele specii concesia teologică minimală de la care pot construi un dialog al unității. Soluția unui astfel de compromis era adoptarea unei adevărate “via media”, între Roma și Reforma protestantă, ce ar fi dus la construirea unui fel de Anglicanism central european.

BIBLIOGRAFIE

A) IZVOARE

1) Arhive:

Haus-, Hof- und Staatsarchive, Wien, Fond Hungarica, *Akten, betreffend die Protestanten in Ungarn (1564-1812)*, fasc. 432 a, b, c. (HHStA).

Idem, Fond *Allgemeine Urkundenreihe*, 1521.

Idem, Fond *Hungarica, Specialia ecclesiastica*, fasc. 274, a, c, g.

Idem, Fond *Hungarica, Specialia, Transylvanica separata*, 1761-1825, fasc. 365, B.
Idem, Fond *Wien, Klosterkarten*, 121, Wien, Jesuiten.
Idem, Fond *Reichskanzlei, Religionsakten*, 5, 25, 29.
Steiermärchischen Landesarchiv, Graz, Fond *Meiller-Akten*, XIX, a, b, c, d, e.

2) Surse edite:

Akten und Korrespondenz zur Geschichte der Gegenreformation in Innerösterreich unter Erherzog Karl II. (1578-1590) gesammelt und herausgegeben von J. Loserth, în *FRA*, Österreichische Geschichts Quellen, II/50, II/58-60, Wien 1898.

Akten und Korrespondenzen zur Geschichte der Gegenreformation in Innerösterreich unter Erherzog Ferdinand II, p. I (1590-1600), p. II (1600-1637), gesammelt und herausgegeben von J. Loserth, în *FRA*, Österreichische Geschichts Quellen, vol. 58, vol. 60, Wien 1906, 1907.

Balan, Petrus (ed.), *Monumenta Reformationis Lutheranae ex tabularis secretioribus S. Sedis (1521-1525)*, S. Sedis Apostolicae Typographi, Ratisbonae, 1884.

Bessenyei, József (ed.) *Lettere di principi. Litterae principum ad papam (1518-1578), Fejedelmi levelek a pápának (1518-1578)*, Roma-Budapest, 2002.

Hoke, Rudolf și Reiter, Ilse (eds.), *Quellensammlung zur österreichischen und deutschen Rechtsgeschichte*, Böhlau Verlag, Wien, Köln, Weimar, 1993.

Lanz, Karl, *Correspondenz des Kaisers Karl V aus dem königlichen archiv und de Bibliotheque de Borgone zu Brüssel*, 3 vol. F.A. Brockhaus, Leipzig, 1844-1846.

Marczali, Henrik, (ed.), *Enchiridion fontium historiae Hungarorum*, Athenaeum, Budapest 1901.

Miola, Robert S., *Early Modern Catholicism an Anthology of Primary Sources*, Oxford University Press, 2007.

Monumenta Ecclesiastica tempora innovatae in Hungaria Religionis illustrantia, 5 vol., V. Bunyatay, R. Rapaics și I. Karácsonyi (ed.), Edidit Sectio Scient. El Litt. Societatis S. Stephani, Budapestini, 1902-1912.

Terzio, Francesco, *Austriacae gentis imaginum partes 1-5*, Innsbruck, 1569.

2) Lucrări speciale

Agnew, Hugh Lecaine, *The Czechs and the Lands of the Bohemian Crown*, Hoover Institution Press, 2004.

Arnold, Benjamin, *Princes and territories in medieval Germany*, Cambridge University Press, Cambridge, 1991.

Bendiscioli, Mario, *La Riforma cattolica*, Editrice Studium, Roma, 1958.

Benga, Daniel, *David Chytraeus (1530-1600) als Erforscher und Wiederentdecker der Ostkirchen. Seine Beziehungen zu orthodoxen Theologen, seine Erforschungen der Ostkirchen und seine ostkirchlichen Kenntnisse*, teză de doctorat, Erlangen, 2001.

Bérenger, Jean, *Istoria Imperiului Habsburgilor 1273-1918*, traducere de Nicolae Baltă, Editura Teora, București, 2000.

Bireley, Robert, *The Refashioning of Catholicism, 1450-1700. A reassessment of the Counter Reformation*, The Catholic University of America Press, 1999.

Brady Jr., Thomas A., *German Histories in the Age of Reformations, 1400-1650*, Cambridge University Press, 2009.

Caponetto, Salvatore, *The Protestant Reformation in Sixteenth-Century Italy*, trad. engl. Anne C. Tedeschi și John Tedeschi, Thomas Jefferson University Press, Kirksville, 1999.

Coreth, Anna, *Pietas Austriaca. Austrian Religious Practices in the Baroque Era*, traducere de William D. Bowman și Ana Maria Leitgeb, Purdue University Press, West Lafayette, Indiana, 2004.

Coxe, William, *History of the House of Austria, from the Foundation of Monarchy, by Rudolf of Habsburg to the death of Leopold de second, 1218-1792*, vol. 1, Londra, 1847.

Delumeau, Jean, *Catholicism between Luther and Voltaire: a new view of the Counter-Reformation*, trad. engl. de John Bossy, Burns & Oates, London, 1977.

Delumeau, Jean, *Naissance et affirmation de Réforme*, Presses Universitaires de France, Paris, 1965.

Dickens, A. G., *Reformation and society in sixteenth-century Europe*, Thames&Hudson, London, 1966.

Dudan, Alessandro, *La monarchia degli Absburgo: origini, grandezza e decadenza*, Vol. I (800-1849), Bontempelli, Roma, 1915.

Evans, Robert, *Felix Austria, L'ascesa della monarchia absburgica: 1550-1700*, traduzione di Alfonso Prandi, Societa editrice il Mulino, Milano, 1981.

Evennett, Henry Outram, *The Spirit of the Counter-Reformation*, Cambridge University Press, 1968.

Heimann, Heinz-Dieter, *Die Habsburger: Dynastie und Kaiserreiche*, Verlag C. H. Beck, München, 2001.

Höbelt, Lothar, *Ferdinand III (1608-1657). Friedenskaiser wider Willen*, Ares Verlag, Graz 2008.

Hsia, Po-Chia, Ronnie, *A Companion to the Reformation World*, Blackwell Publishing, 2004.

- Hsia, Po-Chia, Ronnie, *Social discipline in the Reformation: Central Europe 1550-1750*, Routledge, London & New York, 1995.
- Hsia, Po-Chia, Ronnie, *The World of Catholic Renewal 1540-1770*, Cambridge University Press, 1998.
- Ingrao, Charles W., *State and Society in Early Modern Austria*, West Lafayette, Purdue University Press, 1994.
- Ingrao, Charles W., *The Habsburg Monarchy, 1618-1815*, Cambridge University Press, 2003.
- Jászi, Oscar, *The Dissolution of the Habsburg Monarchy*, The University of Chicago Press, Chicago Illinois, 1929.
- Jenő, Zoványi, *A Magyarországi Protestantismus Története, 1895-IG*, I. kötet, Attraktor, Máriabesnyő Gödöllő , 2004.
- Kann, Robert A., *A history of the Habsburg Empire 1526-1918*, Barnes&Nobles, New York, 1992.
- Kholer, Alfred, *Ferdinand I (1503-1564). Fürst, König und Kaiser*, Verlag C.H.Beck, München, 2003, p. 189.
- Klueting, Harm, *Das Konfessionelle Zeitalter. Europa zwischen Mittelalter und Moderne*, Primus Verlag, Darmstadt, 2007.
- Leeb, Rudolf; Liebmann, Maximilian; Scheibelreiter, Georg; Tropper, Peter G., *Geschichte des Christentums in Österreich*, Oberreuter, Wien, 2005.
- Loserth, Johann, *Die Reformation und Gegenreformation in den innerösterreichischen Ländern im XVI. Jahrhundert*, Verlag J.C. Cotta Buchhandlung, Stuttgart, 1898.
- MacHardy, Karin J., *War, Religion and Court Patronage in Habsburg Austria: The Social and Cultural Dimensions of Political Interaction, 1521-1622*, Palgrave MacMillan, New York, 2003.
- O'Malley, John W., *Trent and all that. Renaming Catholicism in the Early Modern Era*, Harvard University Press, Cambridge, London, Massachusetts, 2000.
- Olin, John C., *Erasmus, Utopia, and the Jesuits: Essays on the Outreach of Humanism*, Fordham University Press, New York, 1994.
- Sutter Fichtner, Paula, *The Habsburg Monarchy, 1490-1848. Attributes of Empire*, Palgrave Macmillan, 2003.
- Sutter Fichtner, Paula, *Terror and toleration: the Habsburg Empire confronts Islam, 1526–1850*, Cromwell Press, 2008.

Wheatcroft, Andrew, *Habsburgii personificarea unui imperiu*, în românește de Roxana Popescu, Editura Vivaldi, București, 2003.

Wiesner-Hanks, Merry E., *Early Modern Europe, 1450-1789*, Cambridge University Press, Cambridge, 2006.

Winkelbauer, Thomas, *Ständefreiheit und Fürstenmacht. Länder und Untertanen des Hauses Habsburg im konfessionellen Zeitalter*, 2 vol., Österreichische Geschichte 1522-1699, hrsg. von Herwig Wolfram, Oberreuter, Wien 2003.

Zöllner, Erich, *Istoria Austriei*, vol. 1, traducere de Adolf Armbruster, Editura Enciclopedică, București, 1997.

D) Studii și articole:

Adriányi, Gabriel, „Die Ausbreitung der Reformation in Ungarn”, în *UJb*, 5 (1973), pp. 66-75.

Gabriel Adriányi, „Polnische Einflüsse auf Reformation und Gegenreformation in Ungarn”, în *UJb* 4 (1972), pp. 61-72.

Baron, Hans, „Imperial Reforms and Habsburgs (1486-1504)”, în *AHR*, 44 (1939), 2, pp. 293-303.

Behrens, Ilrich, „Sozialdisziplinierung“ als Konzeption der Frühneuzeitforschung. Genese, Weiterentwicklung und Kritik – Eine Zwischenbilanz”, în *Hist. Mi.*, 12 (1999), pp.

Bergin, Joseph, „The Counter-Reformation, Church and its Bishops”, în *PP*, 165 (1999), pp. 30-73.

Bucsay, Mihály și Csepregi, Zoltán, „Das Bekenntnis der Synode zu Erdöd von 1545”, în Heiner Faulenbach și Andreas Mühling (eds.), *Reformierte Bekenntnisschriften*, vol 1/2, Neukirchener Verlag, 2006, pp. 439-447.

Bůžek, Václav, „From Compromise to Rebellion: Religion and Political Power of the Nobility in the First Century of the Habsburgs' Reign in Bohemia And Moravia”, în *JEMH*, 8 (2004), 1-2, pp. 31-45.

Daniel, David P., „Ecumenicity or Orthodoxy: The Dilemma of the Protestants in the Lands of the Austrian Habsburgs” în *CH* 49 (1980), 4, pp. 387-400.

Eberhard, Winfried, „Bohemia, Moravia and Austria” în Scribner, Bob; Porter, Roy și Teich, Mikuláš (eds.), *The Reformation in national context*, Cambridge University Press, New York, 1994, pp. 23-48.

Elkan, Albert, „Entstehung und Entwicklung des Begriffs Gegenreformation”, în *HZ*, 112 (1914), pp. 473-493.

Gratzer, Franz, „Kryptoprotentantismus in Oberösterreich. Ein Geschichtlicher Überblick“, in *Jahrbuch des OÖ. Musealvereines Gesellschaft für Landeskunde*, Linz 1986, pp. 17-69.

Head, Randolph C., „Catholics and Protestants in Graubünden: Confessional Discipline and Confessional Identities without an Early Modern State?“, in *GH*, 17 (1999), 3, pp.

Heiß, Gernot, „Reformation und Gegenreformation (1519-1618). Probleme und ihre Quellen“ in Erich Zöllner (ed.), *Die Quellen der Geschichte Österreichs*, Österreichischer Bundesverlag, Wien, 1982, pp. 114-133.

Kowalska, Eva, „Der Habsburgische Staat und die Protestantischen Kirchen vom 16. bis zum 18. Jahrhundert“, in *AUA*, Series Historica, 7 (2003), pp. 25-34.

Leb, Ioan-Vasile, „Confession et liberté en Transylvanie du XVI- siècle“, in volumul *Die Rumänische Orthodoxe Kirche im Wandel der Zeiten*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 1998, pp. 26-40.

Link, Christoph, „Der Protestantismus in Österreich“, in *Gutachten und Studien*, 5 (2007), pp. 1-38.

Odložilík, Otakar, „Bohemian Protestants and the Calvinist Churches“ in *CH* 8 (1939), 4, pp. 342-355.

Óry, Miklós, „Kardinal Pázmány und die kirchliche Erneuerung in Ungarn“, in *UJb* 5 (1973), pp. 76-96.

Packull, Werner O., „The Beginning of Anabaptism in Southern Tyrol“, *SCJ*, 22 (1991), 4, pp. 717-726.

Palmitessa, James R., „The Reformation in Bohemia and Poland“, in R. Po-Chia Hsia (ed.), *A Companion to the Reformation World*, pp. 185-205.

Schmidt, Heinrich Richard, „Sozialdisziplinierung? Ein Plädoyer für das Ende des Etatismus in der Konfessionalisierungsforschung“, in *HZ*, 265 (1997), pp. 639-682.

Sutter Fichtner, Paula, „Of Christian Virtue and a Practicing Prince: Emperor Ferdinand I and His Son Maximilian“, in *CHR*, 61 (1975), 3, pp. 409-416.

Sutter Fichtner, Paula, „The Disobedience of the Obedient: Ferdinand I and the Papacy 1555-1564“, in *SCJ*, 11 (1980), 2, pp. 25-34.

Zinnhobler, Rudolf, „Oberösterreich zwischen Reformation (1521), und Revolution (1848) - Erträge Kirchengeschichtlicher Forschung Seit 1932“, in *Das neue Bild von Oberösterreich. Forschungen zur Landeskunde von Oberösterreich 1930-1980*, Linz, 1983.